

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
1. INTENTIO LECTORIS. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΛΗΨΗΣ	27
1.1. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	28
1.2. ΤΡΕΙΣ ΤΥΠΟΙ ΠΡΟΘΕΣΕΩΝ	34
1.3. ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΛΕΚΤΙΚΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ	39
1.4. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ	42
1.5. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	46
1.6. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΙΚΑΣΙΑ	48
1.7. Η ΔΙΑΨΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΙΩΝ	49
1.8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	52
2. ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΜΗΤΙΚΗΣ ΣΗΜΕΙΩΣΗΣ	55
2.1. ΔΥΟ ΠΡΟΤΥΠΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	55
2.1.1. Το modus	55
2.1.2. Ερμής	58
2.1.3. Η αντίφαση και το μυστικό	60
2.1.4. Το ερμητικό συμβάν	62
2.1.5. Το πνεύμα της γνώσεως	64
2.1.6. Μυστικό και σκευωρία	67
2.1.7. Η κληρονομιά του ερμητισμού σήμερα	69
2.2. Η ΜΝΗΜΟΤΕΧΝΙΚΗ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ	76
2.2.1. Μνημοτεχνικές και σημείωση	76

2.2.2. Η σημειωτική ως σύστημα	78
2.2.3. Οι συστηματικές μνημοτεχνικές	80
2.2.4. Οι κανόνες συσχέτισης	82
2.2.4.1. Οι σφραγίδες και η ρητορική της ομοιότητας	83
2.2.4.2. Σφραγίδες, ρητορική, μνημοτεχνική συσχέτιση	87
2.2.5. Για μια τυπολογία των συσχετίσεων	91
2.2.6. Συγκειμενικές επιλογές	94
2.2.7. Συμπέρασμα	95
2.3. Ο ΑΛΧΗΜΙΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ	
ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ ΜΥΣΤΙΚΟ	96
2.3.1. Πρακτική αλχημεία και συμβολική αλχημεία	98
2.3.2. Ο αλχημιστικός λόγος	101
2.3.3. Το Μεγάλο Έργο	103
2.3.4. Ένας λόγος απόλυτης συνωνυμίας	106
2.4. ΥΠΟΨΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΣΠΑΤΑΛΗ	117
2.4.1. Η καχύποπτη ερμηνεία	117
2.4.2. Η υπερβολική κατάπληξη	118
2.4.3. Το παράδειγμα των πέπλων	122
2.4.4. René Guénon: περιπλάνηση και το πλοίο των τρελών	130
3. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	141
3.1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	141
3.1.1. Η ισοτοπική οικονομία	141
3.1.2. Οικονομία στον Joyce	145
3.1.3. Intentio operis vs intentio auctoris	151
3.1.4. Ο συγγραφέας και οι ερμηνευτές του. Δοκιμή <i>in corpore vili</i>	156
3.1.5. Όταν ο συγγραφέας δεν ξέρει ότι ξέρει	169
3.2. ΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΙΔΙΟΛΕΚΤΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΤΩΝ ΕΡΜΗΝΕΙΩΝ	173
3.3. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ	197
3.3.1. Γένεση και ερμηνεία	197
3.3.2. Βαθμός μηδέν και κυριολεκτική σημασία	198

3.3.3. Η μεταφορά ως φαινόμενο περιεχομένου και η εγκυκλοπαίδεια	201
3.3.4. Μεταφορά και πιθανοί κόσμοι	206
3.3.5. Η μεταφορά και η πρόθεση του συγγραφέα	208
3.3.6. Η μεταφορά ως είδος της συνδήλωσης	213
3.3.7. Η ερμηνεία ως απαγωγή	215
3.3.8. Συγκειμενικότητα και διακειμενικότητα	217
3.3.9. Μεταφορά και παράφραση	220
3.3.10. Μεταφορά και αισθητική	221
3.4. ΚΙΒΔΗΛΑ ΚΑΙ ΠΛΑΣΤΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ	223
3.4.1. Προκαταρκτικοί ορισμοί	224
3.4.1.1. Τρέχοντες ορισμοί	224
3.4.1.2. Πρωτογενή	226
3.4.2. Ικανότητα αναδιπλασιασμού αντικειμένων	227
3.4.2.1. Διπλότυπα	228
3.4.2.2. Ψευδοδιπλότυπα	229
3.4.2.3. Μοναδικά αντικείμενα με μη αναπαραγόμενα γνωρίσματα	231
3.4.3. Παραποίηση και ψευδής ταύτιση	232
3.4.4. Πραγματολογία της ψευδούς ταύτισης	234
3.4.4.1. Ριζική παραχάραξη	236
3.4.4.1.1. Ηθελημένη ψευδής ταύτιση	237
3.4.4.1.2. Αφελής ψευδής ταύτιση	237
3.4.4.1.3. Αντίγραφα του δημιουργού	237
3.4.4.1.4. Αλλοίωση του πρωτοτύπου	238
3.4.4.2. Μετριοπαθής παραποίηση	240
3.4.4.2.1. Συγχυτικός ενθουσιασμός	240
3.4.4.2.2. Υποτιθέμενη ανακάλυψη της δυνατότητας αμοιβαίας αντικατάστασης	241
3.4.4.3. Παραποίηση ex nihilo	241
3.4.4.3.1. Διπλωματική παραχάραξη	242
3.4.4.3.2. Εσκεμμένη παραχάραξη ex nihilo	244
3.4.4.3.3. Ακούσια ψευδής απόδοση	244
3.4.5. Το κίβδηλο ως κίβδηλο σημείο	245
3.4.6. Κριτήρια για την αναγνώριση της αυθεντικότητας	250

3.4.6.1.	Αποδείξεις μέσω του υλικού υπόβαθρου	253
3.4.6.2.	Αποδείξεις μέσω της γραμμικής εκδήλωσης του κειμένου	254
3.4.6.3.	Αποδείξεις μέσω του περιεχομένου	256
3.4.6.4.	Αποδείξεις μέσω εξωτερικών δεδομένων (αναφερόμενα)	258
3.4.7.	Συμπεράσματα	259
3.5.	ΜΙΚΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ	265
3.5.1.	Αφηγηματικοί κόσμοι	265
3.5.2.	Κενοί κόσμοι vs κατοικημένοι κόσμοι	266
3.5.3.	Τεχνική προσέγγιση vs μεταφορική προσέγγιση	270
3.5.4.	Πιθανοί κόσμοι και θεωρία της αφηγηματικότητας	274
3.5.5.	Μικροί κόσμοι	279
3.5.6.	Προαπαιτούμενα για τη δημιουργία μικρών κόσμων	280
3.5.7.	Συνεργατική καλή θέληση	286
4.	ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	295
4.1.	ΟΙ ΕΛΑΧΙΣΤΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	295
4.1.1.	Σημείωση και σημειωτική	296
4.1.2.	Σημασιοδότηση και επικοινωνία	297
4.1.3.	Συστήματα και σημειωτικά συστήματα	298
4.1.4.	Ερμηνεία	299
4.1.5.	Ερέθισμα – αντίδραση	302
4.1.6.	Ο χώρος Γ	305
4.1.7.	Σημείωση χωρίς συνείδηση	306
4.1.8.	Απαγωγή	307
4.1.9.	Αναγνώριση	308
4.1.10.	Πρότυπα και μεταφορές	311
4.2.	ΚΕΡΑΤΑ, ΟΠΛΕΣ, ΠΑΠΟΥΤΣΙΑ: ΤΡΕΙΣ ΤΥΠΟΙ ΑΠΑΓΩΓΗΣ	313
4.2.1.	Κέρατα	313
4.2.1.1.	Ο Αριστοτέλης και τα μηρυκαστικά	313
4.2.1.2.	Ο Peirce και τα φασόλια	318

4.2.1.3. Κανόνες και πραγματικά δεδομένα	321
4.2.1.4. Υπόθεση, απαγωγή, μετα-απαγωγή	324
4.2.2. Οπλές	327
4.2.2.1. Το κείμενο του Βολταίρου	327
4.2.2.2. Υπερκωδικοποιημένες απαγωγές	330
4.2.2.3. Υποκωδικοποιημένες απαγωγές	334
4.2.2.4. Στο κατώφλι της μετα-απαγωγής	336
4.2.3. Παπούτσια	339
4.2.3.1. Δημιουργικές απαγωγές	339
4.2.3.2. Οι μετα-απαγωγές	345
4.3. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΑ, ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ	350
4.3.1. Αντικείμενα και διαστάσεις	351
4.3.1.1. Γλώσσα vs άλλα συστήματα	354
4.3.1.2. Σημασιολογία και πραγματολογία: ένα σημειωτικό δίκτυο	356
4.3.1.2.1. Τρεις σημασιολογικές θεωρίες	356
4.3.1.2.1.1. Παρατηρήσεις στη θεωρία (Α)	358
4.3.1.2.1.2. Παρατηρήσεις στη θεωρία (Β)	361
4.3.1.2.2. Η πραγματολογία μεταξύ σημασιοδότησης και επικοινωνίας	363
4.3.2. Η σημασιολογία καθ' οδόν προς την πραγματολογία	364
4.3.2.1. Ερμηνεία	366
4.3.2.2. Δείξη	367
4.3.2.3. Συγκείμενα και περιβάλλοντα	367
4.3.2.4. Συνθήκες επιτυχίας και εμφραστική ισχύς	369
4.3.2.5. Συγκευμενικοί ρόλοι	369
4.3.2.6. Υπόβαθρο γνώσεων	370
4.3.3. Ονόματα, πράγματα και πράξεις: νέα εκδοχή ενός παλαιού μύθου	371
4.4. ΠΕΡΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗΣ	374
4.4.1. Προϋποθέσεις και κειμενική σημειωτική	374
4.4.1.1. Το σύμπαν των προϋποθέσεων	375
4.4.1.2. Σημασιολογία και πραγματολογία	377

4.4.1.3. Βάθος και επιφάνεια	379
4.4.1.4. Όροι-π και υπαρκτικές προϋποθέσεις	381
4.4.1.5. Ισχύς θέσης και ισχύς προϋπόθεσης	384
4.4.1.6. Αμφισβήτηση των προϋποθέσεων	387
4.4.2. Όροι-π	392
4.4.2.1. Αναπαράσταση όρων-π	394
4.4.2.2. Ανοιχτά προβλήματα	401
4.4.2.3. Ισχύς θέσης των όρων-π	405
4.4.3. Υπαρξιακές προϋποθέσεις	406
4.4.4. Συμπεράσματα	413
4.5. CHARLES SANDERS PERSONAL: ΠΡΟΤΥΠΑ ΤΕΧΝΗΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	414
4.6. ΑΠΕΡΙΟΡΙΣΤΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ	442
4.6.1. Η ερμητική περιπλάνηση	443
4.6.2. Ερμητική περιπλάνηση και απεριορίστη σημείωση	444
4.6.3. Απεριορίστη σημείωση και αποδόμηση	448
4.6.4. Ο Derrida για τον Peirce	450
4.6.5. Ο Peirce μόνος του	453
4.6.6. Συμπεράσματα	460
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	465

Εισαγωγή

Ο John Wilkins, στην αρχή του έργου του *Mercury, Or the Secret and Swift Messenger* (1641), αφηγείται την εξής ιστορία:

Πόσο περίεργη μπορεί να φάνηκε, όταν πρωτοεπινοήθηκε, τούτη η τέχνη της γραφής μπορούμε να το καταλάβουμε από εκείνους τους Αμερικανούς που ανακαλύφθηκαν προσφάτως, οι οποίοι εκπλήσσονταν βλέποντας τους ανθρώπους να συνομιλούν με τα βιβλία και δυσκολεύονταν να πιστέψουν ότι το χαρτί μπορούσε να μιλήσει...

Υπάρχει εν προκειμένω μια ωραία διήγηση για έναν Ινδιάνο σκλάβο που ο κύριός του τον έστειλε με ένα καλάθι σύκα και μια επιστολή και, αφού έφαγε στο δρόμο μεγάλο μέρος του φορτίου του, παρέδωσε το υπόλοιπο στο πρόσωπο για το οποίο προοριζόταν· ο παραλήπτης διάβασε την επιστολή και, βρίσκοντας ότι η ποσότητα των σύκων δεν αντιστοιχούσε στα γραφόμενα, κατηγόρησε τον σκλάβο ότι τα έφαγε, αναφέροντάς του όσα έλεγε η επιστολή εις βάρος του. Ο Ινδιάνος όμως (παρά τις αποδείξεις) αρνήθηκε με αθωότητα το γεγονός, βρίζοντας το χαρτί σαν υποκριτή και ψεύτη μάρτυρα. Στη συνέχεια, όταν του ανατέθηκε και πάλι το ίδιο φορτίο μαζί με μια επιστολή που εξέφραζε τον ακριβή αριθμό σύκων που έπρεπε να παραδοθούν, αυτός και πάλι, σύμφωνα με την προηγούμενη πρακτική του, καταβρόχθισε στο δρόμο αρκετά σύκα. Αλλά πριν να τα αγγίξει (για να προλάβει κάθε πιθανή κατηγορία), πήρε την επιστολή και την έκρυψε κάτω από μία μεγάλη πέτρα εφησυχάζοντας με τη σκέψη ότι, εφόσον η επιστολή δεν τον είχε δει να τρώει τα σύκα, δεν θα μπορούσε ποτέ να το μαρτυρήσει. Βλέποντας όμως ότι αυτή τη φορά κατηγορήθηκε ακόμη πιο αυστηρά, ομολόγησε την ενοχή του θαυμάζοντας τη Θεότητα του Χαρτιού και υποσχέθηκε ότι στο εξής θα ήταν απολύτως πιστός σε κάθε καθήκον που θα του ανέθεταν.

(3η έκδοση, Λονδίνο, Nicolson, 1707, σσ. 3-4)

Τούτη η σελίδα του Wilkins είναι ασφαλώς διαφορετική από άλλες σύγχρονες σελίδες, όπου η γραφή εκλαμβάνεται ως υπέρτατο παράδειγμα σημείωσης και κάθε γραπτό (ή προφορικό) κείμενο αντιμετωπίζεται ως μηχανή που παράγει «άπειρη περιπλάνηση του νοήματος». Αυτές οι σύγχρονες θεωρίες εμμέσως αντιτείνουν στον Wilkins ότι ένα κείμενο, αφ' ης στιγμής αποχωρίζεται από τον αποστολέα του (καθώς επίσης και από την πρόθεση του αποστολέα) και από τις συγκεκριμένες περιστάσεις αποστολής του (επομένως, από το εννοούμενο αντικείμενο αναφοράς του), επιπλέει –ας το πούμε έτσι– στο κενό ενός δυνάμει άπειρου χώρου πιθανών ερμηνειών. Κατά συνέπεια, ένα κείμενο δεν μπορεί να ερμηνευθεί σύμφωνα με την ουτοπία ενός έγκυρου οριστικού και τελειωμένου νοήματος. Η γλώσσα λέει πάντα κάτι παραπάνω από το απροσπέλαστο κυριολεκτικό της νόημα, που έχει χαθεί ήδη στο ξεκίνημα της παραγωγής του κειμένου.

Ο επίσκοπος Wilkins –παρ' όλη την ακλόνητη πεποίθησή του ότι η σελήνη κατοικείται– ήταν άνθρωπος με αξιοσημείωτο πνευματικό ανάστημα και είπε και άλλα πράγματα που παραμένουν σημαντικά για τους μελετητές της γλώσσας και γενικά των διαδικασιών σημείωσης. Ας παρατηρήσουμε, για παράδειγμα, το σχήμα που παρουσιάζεται στη σελίδα 311 του έργου του *Essay Towards a Real Character* (1668). Ο Wilkins ήταν τόσο πεισμένος ότι ήταν δυνατή μια θεωρία της σημασίας, που προσπάθησε (χωρίς να είναι ο πρώτος, αλλά ασφαλώς με πρωτοποριακό τρόπο και με εξαιρετική διαίσθηση) να προσπορίσει έναν τρόπο αναπαράστασης ακόμη και των συγκατηγορηματικών όρων. Η απεικόνιση δείχνει πως, αν δεχτούμε ότι συμμεριζόμαστε ορισμένους συμβατικούς κανόνες σχετικά με τη χρήση μιας φυσικής γλώσσας, όταν λέμε *επάνω*, εννοούμε σίγουρα κάτι διαφορετικό από το *κάτω*. Επ' ευκαιρία, το σχέδιό του δείχνει επίσης πως αυτή η διαφορά της σημασίας θεμελιώνεται στη δομή του σώματός μας μέσα στον γεω-αστρονομικό χώρο. Όσο και να είμαστε ριζικά σκεπτικιστές σχετικά με τη δυνατότητα εντοπισμού καθολικών της

γλώσσας, είμαστε υποχρεωμένοι να πάρουμε στα σοβαρά το σχέδιο του Wilkins. Δείχνει ότι, για την ερμηνεία των συγκατηγορηματικών όρων, πρέπει να ακολουθούμε ορισμένες «κατευθύνσεις». Ακόμα κι αν ο κόσμος μας ήταν λαβύρινθος, δεν θα μπορούσαμε να τον διασχίσουμε χωρίς να σεβαστούμε κάποιες υποχρεωτικές πορείες.

Τι θα μπορούσε να αντιτείνει ο Wilkins στις ενστάσεις πολλών σύγχρονων θεωριών της ανάγνωσης ως αποδομιστικής δραστηριότητας; Πιθανόν να έλεγε ότι, στην περίπτωση που μνημόνευσε (υποθέτουμε ότι η επιστολή έγραφε: «Αγαπητέ φίλε, σε αυτό το καλάθι που κουβαλά ο σκλάβος μου υπάρχουν 30 σύκα που σου στέλνω δώρο»), ο φίλος ήταν σίγουρος ότι το αναφερόμενο στην επιστολή *καλάθι* ήταν αυτό που μετέφερε ο *σκλάβος*, ότι ο σκλάβος ήταν ακριβώς εκείνος στον οποίο ο *κύριος* είχε δώσει το *καλάθι* και ότι υπήρχε μια σχέση ανάμεσα στην έκφραση 30 της επιστολής και τον *αριθμό των σύκων* που περιείχε το *καλάθι*.

Φυσικά είναι εύκολο να ανασκευαστεί η παραβολή του Wilkins. Αρκεί να φανταστούμε ότι πράγματι κάποιος έστειλε έναν σκλάβο με ένα καλάθι, αλλά στον δρόμο ο πρώτος σκλάβος δολοφονήθηκε και αντικαστάθηκε από κάποιον άλλον, που ανήκε σε άλλον κύριο· και επίσης ότι τα τριάντα σύκα, ως μεμονωμένες οντότητες, αντικαταστάθηκαν από άλλα σύκα. Επιπλέον, ας φαντασθούμε ότι ο καινούργιος σκλάβος έφερε το καλάθι σε διαφορετικό παραλήπτη. Μπορούμε επίσης να υποθέσουμε ότι ο καινούργιος παραλήπτης δεν γνώριζε κανέναν φίλο που να καλλιεργούσε σύκα και να τα χάριζε με τόση γενναιοδωρία. Θα μπορούσε σε αυτή την περίπτωση ο παραλήπτης να αποφασίσει για τι πράγμα μιλάει η επιστολή;

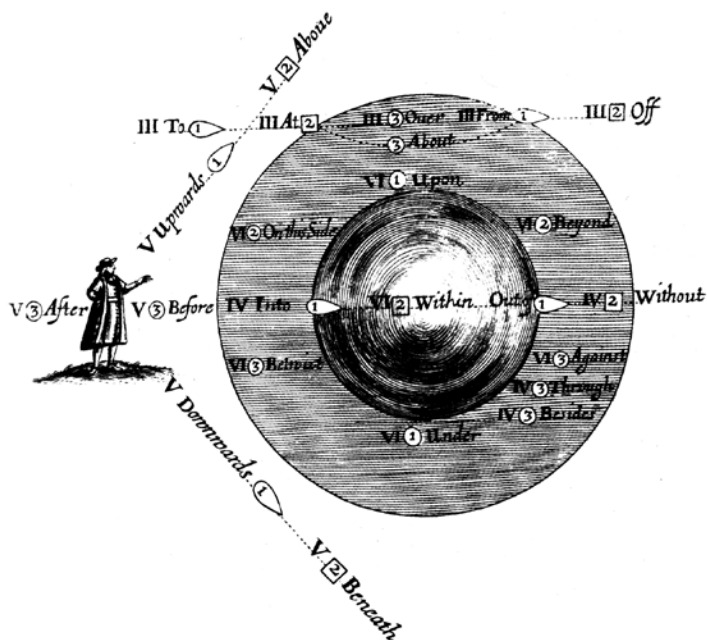
Πιστεύω πως έχουμε πάντα το δικαίωμα να θεωρούμε ότι η αντίδραση του καινούργιου αποδέκτη θα ήταν λίγο πολύ η εξής: «Κάποιος, Θεός ξέρει ποιος, μου έστειλε μια ποσότητα σύκων, μικρότερη από εκείνη που μνημονεύεται στη συνοδευτική επιστολή». (Υποθέτω επίσης ότι ο καινούργιος παραλήπτης, όντας αφέντης, θα τιμώρησε τον σκλάβο προτού

καν επιχειρήσει να λύσει το αίνιγμα: πρόκειται για ένα ακόμη σημειωτικό πρόβλημα. Αλλά ας παραμείνουμε στο κυρίως θέμα μας).

Αυτό που θέλω να πω είναι ότι, έστω και αποσπασμένο από τον αποστολέα του, από το συζητήσιμο αντικείμενο αναφοράς και από τις περιστάσεις παραγωγής του, το μήνυμα εξακολουθεί να μιλά για σύκα σε καλάθι.

Ας υποθέσουμε τώρα (η αφηγηματική φαντασία δεν έχει όρια), όχι μόνο ότι ο αρχικός αγγελιοφόρος δολοφονήθηκε, αλλά και ότι οι δολοφόνοι του έφαγαν όλα τα σύκα, κατέστρεψαν το καλάθι, έβαλαν την επιστολή σ' ένα μπουκάλι και το έριξαν στον ωκεανό· κι έτσι, εβδομήντα περίπου χρόνια μετά τον Wilkins, το βρήκε ο Ροβινσώνας Κρούσος: ούτε καλάθι, ούτε σκλάβος, ούτε σύκα, μόνο ένα γράμμα. Παρ' όλα αυτά, στοιχηματίζω ότι η πρώτη αντίδραση του Ροβινσώνα θα ήταν η εξής: «Τι στο καλό έγιναν αυτά τα σύκα;» Μόνο μετά την πρώτη αυτή ενστικτώδη αντίδραση ο Ροβινσώνας θα ήταν σε θέση να ονειρευτεί όλα τα πιθανά σύκα, όλους τους πιθανούς σκλάβους, όλους τους πιθανούς αποστολείς, αλλά και την ενδεχόμενη ανυπαρξία σύκων, σκλάβου και αποστολέα, τους μηχανισμούς του ψέματος και την άτυχη μοίρα του ως παραλήπτη οριστικά αποσπασμένου από οποιαδήποτε Υπερβατική Σημασία.

Πού είναι τα σύκα; Το γράμμα λέει ότι κάπου υπάρχουν ή υπήρχαν 30 φρούτα έτσι κι έτσι, τουλάχιστον στο μυαλό (ή στον Πιθανό Κόσμο των Δοξασιών) ενός υποτιθέμενου αποστολέα του συγκεκριμένου μηνύματος. Ακόμη κι αν ο Ροβινσώνας αποφάσιζε ότι οι ορνιθοσκαλίσματα πάνω στο χαρτί ήταν το τυχαίο αποτέλεσμα χημικής διάβρωσης, θα είχε δύο δυνατότητες: είτε να τις αγνοήσει ως μη σημαντικό υλικό συμβάν είτε να τις ερμηνεύσει ως λέξεις ενός κειμένου γραμμένου σε μια γλώσσα που γνώριζε. Από τη στιγμή που θα λάβαινε υπόψη του τη δεύτερη υπόθεση, ο Ροβινσώνας θα ήταν υποχρεωμένος να συμπεράνει ότι η επιστολή μιλούσε για σύκα και όχι για μήλα ή για μονόκερους.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι το μήνυμα στο μπουκάλι το βρίσκει ένας μελετητής της γλωσσολογίας, της ερμηνευτικής ή της σημειωτικής. Ο καινούργιος τυχαίος παραλήπτης (που ξέρει κάτι παραπάνω από τον Ροβινσώνα) μπορεί να κάνει μια σειρά πολύ πιο εκλεπτυσμένων υποθέσεων, λόγου χάριν:

1. Το μήνυμα είναι κρυπτογραφημένο: *καλάθι* σημαίνει «στρατιά», *σύκο* σημαίνει «1.000 στρατιώτες» και *δώρο* σημαίνει «βοήθεια»: έτσι το έμμεσο νόημα της επιστολής είναι ότι ο αποστολέας στέλνει μια στρατιά 30.000 στρατιωτών για βοήθεια στον παραλήπτη. Αλλά και σε αυτή την περίπτωση, οι μνημονεύόμενοι (και απόντες) στρατιώτες θα πρέπει να είναι 30.000 και όχι, ας πούμε, 180 – παρά μόνο εάν για τον ιδιωτικό κώδικα του αποστολέα ένα σύκο αντιπροσωπεύει έξι στρατιώτες.

2. Το *σύκα* μπορεί να εννοηθεί (σήμερα τουλάχιστον) με ρητορική σημασία (όπως σε εκφράσεις του τύπου *λέμε τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη*) και το μήνυμα θα στήριζε άλλη ερμηνεία. Ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση ο παραλήπτης θα πρέπει να υπολογίσει ορισμένες προκαθορισμένες συμβατικές ερμηνείες για το *σύκο*, διαφορετικές από εκείνες που προβλέπονται π.χ. για το *μήλο* ή τον *γάτο*.

3. Το μήνυμα στο μπουκάλι είναι αλληγορία και έχει ένα δεύτερο κρυμμένο μήνυμα, βασισμένο σ' έναν ιδιωτικό ποιητικό κώδικα. *Σύκα* μπορεί να είναι συνεκδοχή για τα «φρούτα», *φρούτα* μπορεί να είναι μεταφορά για τις «θετικές αστρικές επιδράσεις», *θετικές αστρικές επιδράσεις* μπορεί να είναι αλληγορία για τη «Θεία Χάρη» κ.ο.κ. Σε αυτή την περίπτωση ο παραλήπτης θα μπορούσε να κάνει διάφορες αλληλοσυγκρουόμενες υποθέσεις· εγώ όμως είμαι βαθύτατα πεισμένος ότι υπάρχουν ορισμένα «οικονομικά» κριτήρια στη βάση των οποίων ορισμένες υποθέσεις είναι πιο ενδιαφέρουσες από άλλες. Για να επικυρώσει την υπόθεσή του, ο παραλήπτης θα πρέπει, αν μη τι άλλο, να κάνει προκαταρκτικές εικασίες σχετικά με τον ενδεχόμενο αποστολέα και την ενδεχόμενη ιστορική περίοδο παραγωγής του κειμένου· πράγμα που δεν σχετίζεται με τη διερεύνηση των προθέσεων του παραλήπτη ενώ, απεναντίας, σχετίζεται με την έρευνα γύρω από το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο θα τοποθετήσει το μήνυμα. Μπροστά στο μήνυμα *Προστάτεψέ με, Κύριε*, είναι τίμιο και αυθόρμητο να αναρωτηθούμε αν το προφέρει μια μοναχή σε δέηση ή ένας αγρότης που αποτίει φόρο τιμής σε έναν γαιοκτήμονα.

Πιθανόν ο ερμηνευτής μας να έπρεπε να αποφασίσει ότι το μήνυμα στο μπουκάλι αναφερόταν με κάποια ευκαιρία σε υπαρκτά σύκα και ότι κατεδείκνυε έναν δεδομένο αποστολέα καθώς και έναν δεδομένο παραλήπτη και έναν δεδομένο σκλάβο, αλλά ότι στη συνέχεια έχασε κάθε αναφορική δύναμη. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να κάνει φαντασιώσεις γύ-

ρω από αυτούς τους χαμένους ήρωες, τόσο αμφίσημα εμπλεκόμενους στην ανταλλαγή πραγμάτων ή συμβόλων (ίσως, σε κάποια ιστορική στιγμή, η αποστολή σύκων να σήμαινε κάποιον μυστηριώδη υπαινιγμό)· και θα μπορούσε να ξεκινήσει από το ανώνυμο μήνυμα για να επιχειρήσει να δοκιμάσει μια ποικιλία σημασιών και αντικειμένων αναφοράς... Αλλά δεν θα είχε δικαίωμα να πει ότι το μήνυμα μπορεί να σημαίνει οποιοδήποτε πράγμα.

Μπορεί να σημαίνει πολλά πράγματα, υπάρχουν όμως νοήματα που θα ήταν παρακινδυνευμένο να προταθούν. Δεν νομίζω ότι μπορεί να είναι κανείς τόσο κακοπροαίρετος, ώστε να συμπεράνει ότι το μήνυμα μπορεί να σημαίνει πως ο Ναπολέων πέθανε τον Μάιο του 1821· ωστόσο ακόμη και η αναίρεση μιας τόσο αποκλίνουσας ανάγνωσης μπορεί να αποτελέσει εύλογη αφετηρία προκειμένου να καταλήξουμε ότι υπάρχει τουλάχιστον κάτι που το μήνυμα πραγματικά δεν μπορεί να πει.

Παραδέχομαι ότι, για να διατυπώσουμε την παραπάνω απόφανση, χρειάζεται πρώτα απ' όλα να δεχτούμε πως οι εκφορές μπορούν να έχουν ένα «κυριολεκτικό νόημα» και ξέρω πόσο αμφιλεγόμενο είναι αυτό το σημείο (βλ. κάποιες νύξεις στις σημειώσεις για την ερμηνεία της μεταφοράς, κεφ. 3.3 του παρόντος). Συνεχίζω όμως να νομίζω ότι, στο πλαίσιο μιας ορισμένης γλώσσας, υπάρχει ένα κυριολεκτικό νόημα των λεξικολογικών λημμάτων, εκείνο δηλαδή που καταγράφεται πρώτο στα λεξικά, ή, αν θέλουμε, εκείνο που κάθε κοινός άνθρωπος θα όριζε πρώτο αν τον ρωτούσαν τι σημαίνει μια δεδομένη λέξη. Δέχομαι επομένως αξιωματικά ότι το πρώτο που θα έλεγε ο κοινός άνθρωπος είναι ότι το σύκο είναι ένα φρούτο που μοιάζει έτσι κι έτσι. Καμία θεωρία της πρόσληψης δεν θα μπορούσε να αποφύγει τον αρχικό αυτόν περιορισμό. Οποιαδήποτε κίνηση απελευθέρωσης του αναγνώστη μπορεί να γίνει *μετά* και όχι *πριν* από την εφαρμογή αυτού του περιορισμού.

Καταλαβαίνω ότι άλλο είναι να μιλάμε για την επιστολή που μνημονεύει ο Wilkins και άλλο να μιλάμε για

το *Finnegans Wake*. Καταλαβαίνω ότι η ανάγνωση του *Finnegans Wake* μπορεί να συμβάλει στην αμφισβήτηση ακόμα και του κοινού νου στο παράδειγμα του Wilkins. Δεν μπορούμε όμως να αγνοήσουμε την οπτική γωνία του Σκλάβου που υπήρξε για πρώτη φορά μάρτυς του θύματος των Κειμένων και των Ερμηνειών τους.

Τα δοκίμια που ανθολογούνται στο παρόν βιβλίο γράφτηκαν κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80. Επειδή στρέφονται όλα στο ίδιο θέμα, μολοντί από διαφορετικές οπτικές γωνίες, έχουν υποστεί σε διαφορετικό βαθμό ανασυστάσεις και διορθώσεις, περικοπές ή προσθήκες ώστε να αποφευχθούν υπέρμετρες επαναλήψεις και να ευνοηθούν διασταυρωμένες αναφορές.¹

Στο πρώτο μέρος το πρόβλημα της ερμηνείας διαγράφεται έτσι όπως διατυπώθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες στον χώρο των λογοτεχνικών σπουδών.

Ξέχωρο σχολιασμό απαιτεί το δεύτερο μέρος, διότι εστιάζεται σε μια ανησυχία που με συνόδεψε κατά τη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας. Εκ πρώτης όψεως αυτή αφορά ιστορικά ζητήματα και θα μπορούσε κάποιος να διερωτηθεί ποια η σχέση της με τα θέματα των άλλων δοκιμίων. Το ακαδημαϊκό έτος 1986-1987 είχα κάνει ένα μονογραφικό μάθημα στο Τμήμα Επιστημών της Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου της Μπολόνιας, γύρω από την ερμητική σημείωση,² δηλαδή γύρω από εκείνη την ερμηνευτική πρακτική του κόσμου και των κειμένων που βασίζεται στον εντοπισμό των σχέσεων συμπάθειας που συνδέουν αμοιβαία τον μικρό- και τον μακρόκοσμο. Για να ενισχυθεί η πίστη ότι το όμοιο δρα συμπαθητικά πάνω στο όμοιο, χρειάζεται η μεταφυσική και η φυσική της κοσμικής συμπάθειας να στηρίζονται σε μια (ρητή ή άρρητη) σημειωτική της ομοιότητας.

Με ένα παράδειγμα της ομοιότητας είχε ήδη ασχοληθεί

ο Michel Foucault στο *Les mots et les choses*: η προσοχή του όμως ήταν στραμμένη σ' εκείνο το χρονικό κατώφλι στο οποίο το παράδειγμα της ομοιότητας, μεταξύ Αναγέννησης και 17ου αιώνα, έγινε ένα με τα παραδείγματα αυτής καθαυτής της μοντέρνας επιστήμης. Η υπόθεσή μου ήταν ιστορικά πιο περιεκτική και είχε πρόθεση να αναδείξει ένα ερμηνευτικό κριτήριο του οποίου κατέδειχνα την επιβίωση διαμέσου των αιώνων – όπως εξάλλου είχα υποδείξει στο δοκίμιο για την Επιστολή XIII του Δάντη, δημοσιευμένο στο προηγούμενο βιβλίο μου *Sugli specchi e altri saggi* (1985). Ο τρόπος σκέψης που αποκαλώ ερμητική σημείωση απέκτησε αναγνωρίσιμες και τεκμηριώσιμες μορφές κατά τους πρώτους χρόνους της χριστιανικής εποχής, αναπτύχθηκε σε συνθήκες ημιπαρανομίας στη μεσαιωνική περίοδο, θριάμβευσε με την ουμανιστική ανακάλυψη των ερμητικών κειμένων, ενώθηκε με το ευρύτερο ρεύμα του αναγεννησιακού και μπαρόκ ερμητισμού, δεν εξαφανίστηκε με την καθιέρωση της γαλιλεϊκής ποσοτικής επιστήμης και γονιμοποίησε τις ρομαντικές αισθητικές, τον αποκρυφισμό του 19ου αιώνα και, υποστηρίζω, πολλές σύγχρονες κριτικές θεωρίες, όπως προτείνω στο 2.1.7.

Το τρίτο μέρος έχει λειτουργία σχολίου. Αν στο πρώτο μέρος υποστηρίχθηκε η δυνατότητα μιας ερμηνείας σύμφωνα με την πρόθεση του κειμένου ή *intentio operis*, εδώ σχολιάζονται κυρίως περιπτώσεις στις οποίες ο πλεονασμός ερμηνείας παράγει σπατάλη ερμηνευτικών ενεργειών που δεν ενθαρρύνονται από το κείμενο. Για τον αντίλογο, γίνεται προσπάθεια να προταθούν τα κριτήρια οικονομίας που πρέπει να ακολουθηθούν στην ανάγνωση των κειμένων ως κόσμου ή του κόσμου ως κειμένου. Μολονότι τα κριτήρια αυτά μπορούν να μοιάζουν ότι θεμελιώνονται απλώς και μόνο στην επίκληση στον κοινό νοϋ, θυμίζω ότι δεν υπάρχουν άλλοι τρόποι για να αποφασίσουμε για την *intentio* ενός κειμένου, όταν το κείμενο είναι την ίδια στιγμή αντικείμενο και παράμετρος των ερμηνειών του – επίσης επειδή η κατάσταση δεν θα ξέφευγε από αυτό το είδος κυκλικότητας ούτε αν αποδιδόμασταν στην ανα-

ζήτηση της *intentio auctoris*. Εξάλλου, όπως θα διασαφηνίσει το τελικό δικίμιο του τόμου, αυτή η ελάχιστη προσπάθεια θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή από μια κοινότητα ερμηνευτών που αποσκοπεί στην επίτευξη κάποιας συμφωνίας, αν όχι γύρω από τις καλύτερες ερμηνείες, τουλάχιστον γύρω από την απόρριψη των αστήρικτων.

Ακολουθούν μερικά παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζω ζητήματα που αφορούν την ταυτότητα, το κίβδηλο και το αυθεντικό, τις συνθήκες για να διατυπωθεί μια αποδεκτή ερμηνευτική υπόθεση σχετικά με κείμενα ή γεγονότα, με πραγματικές εμπειρίες ή με διηγήσεις για εμπειρίες που γίνονται δεκτές ως πραγματικές σε δυνατούς κόσμους.

Κι ερχόμαστε στο τέταρτο και τελευταίο μέρος, που οι πιο ανήσυχοι θεωρητικά αναγνώστες μπορούν να διαβάσουν πρώτο.

Τα δοκίμια των προηγούμενων ενοτήτων σχεδιάστηκαν ως παρεμβάσεις σε ειδικές περιστάσεις και συνεπώς θεωρούν δεδομένες πολλές έννοιες που επεξεργάστηκα σε άλλα έργα μου. Να, λοιπόν, γιατί, σε μια σειρά γραπτών για τα όρια της ερμηνείας, μπορεί να δίνεται η εντύπωση ότι δεν γίνεται ποτέ σαφές για ποιου είδους ερμηνείας συζητάμε τα όρια.

Πρόκειται για την έννοια της ερμηνείας που εμπνεύστηκε ο Peirce και την οποία συζήτησα και ανέπτυξα στο *Θεωρία σημειωτικής* (1975), στο *Lector in fabula* (1979) και στο *Semiotica e filosofia del linguaggio* (1984) – καθώς επίσης και σε διάφορα διάσπαρτα γραπτά, όπως εκείνα που περιέχονται στο *Sugli specchi e altri saggi* (1985).

Η σημειωτική ασχολείται με τη σημείωση, η οποία είναι «μια δράση ή επίδραση που συνιστάται ή εμπεριέχεται στη συνεργασία τριών υποκειμένων, όπως για παράδειγμα το σημείο, το αντικείμενό του και το διερμηνεύον του, και αυτή η τριπλή επίδραση δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να αναλυθεί σε δράσεις μεταξύ ζευγών» (Peirce, CP: 5.484). Ως σχόλιο αυτού του ορισμού βλ. το δοκίμιο 4.1. που επαναπροτείνει μία παρέμβαση που έκανα σε ένα συνέδριο ανοσολόγων.

Η παραπάνω παρέμβαση ήταν αποτέλεσμα επεξεργασίας μετά από συζήτηση με επιστήμονες που μελετούν τις διαδικασίες αλληλεπίδρασης σε επίπεδο κυττάρων, επειδή, σύμφωνα με μερικούς απ' αυτούς, φαινόμενα ερμηνείας ισχύουν ακόμα και σ' εκείνο το όριο το οποίο στο *Θεωρία σημειωτικής* αποκαλούσα «χαμηλότερο κατώφλι της σημειωτικής». Από τότε έχω την πεποίθηση ότι, έστω κι αν θεωρώ ακόμα ότι είναι δύσκολο να επεκτείνουμε τις κατηγορίες της σημειωτικής ως εκείνο το επίπεδο, δεν μπορώ ωστόσο να αρνηθώ εκ των προτέρων ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατόν, και τηρώ στάση συνετής και γεμάτης περιέργεια αναμονής. Εν πάση περιπτώσει, δεν αποκλείω, απεναντίας υποστηρίζω, ότι στις αντιληπτικές διαδικασίες υπάρχει σημείωση άρα και ερμηνεία. Κατ' αυτή την έννοια, η ερμηνεία –θεμελιωμένη στην εικασία ή στην απαγωγή (πρβλ. για παράδειγμα το δοκίμιο 4.2.)– είναι ο σημειωτικός μηχανισμός που δεν εξηγεί μόνο τη σχέση μας με μηνύματα εμπρόθετα επεξεργασμένα από άλλα ανθρώπινα όντα, αλλά και κάθε μορφή αλληλεπίδρασης του ανθρώπου (ίσως και των ζώων) με τον περιβάλλοντα κόσμο. Διαμέσου διαδικασιών ερμηνείας είναι που κατασκευάζουμε γνωσιακά κόσμους πραγματικούς και πιθανούς.

Είναι λοιπόν προφανείς οι λόγοι για τους οποίους πρέπει να μας απασχολούν οι συνθήκες και τα όρια της ερμηνείας. Αν στον χώρο της ερμηνευτικής ή της θεωρίας της λογοτεχνίας μπορεί να φαίνεται προκλητικό, αλλά, σε τελευταία ανάλυση, υποστηρίζω, ότι η πρωτοβουλία ανάγνωσης ανήκει στην πλευρά του διερμηνεύοντος υποκειμένου μοιάζει περισσότερο παρακινδυνευμένο να αποφανθούμε το ίδιο για εκείνες τις διαδικασίες που μας επιτρέπουν να αναγνωρίζουμε ένα πρόσωπο ή αντικείμενο μετά από κάποιο χρονικό διάστημα και σε διαφορετικές περιστάσεις, να διακρίνουμε έναν σκύλο από ένα άλογο, να βρίσκουμε κάθε μέρα τον δρόμο για το σπίτι. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το να δεχτούμε ότι η απόφαση ανήκει αποκλειστικά στον ερμηνευτή έχει στην ιστορία της σκέψης ένα όνομα: *μαγικός ιδεαλισμός*. Αν η αναφορά

μοιάζει ρομαντικά πεπαλαιωμένη, ας σκεφτούμε την αξίωση να φανταστούμε έναν εγκέφαλο που –όντας λιγότερο παθητικός από εκείνον του Putnam– όχι μόνο ζει ξέχωρα από το σώμα σε μια δεξαμενή, αλλά που επιπλέον δημιουργήσε και τη δεξαμενή και το σύμπαν που την περιέχει, και αποφασίζει λεπτό το λεπτό για τις παρωθήσεις που πρέπει να δεχτεί ώστε να έχει την ψευδαίσθηση ενός κόσμου που δεν υπάρχει έξω από τις αισθήσεις του. Θα ήταν κάπως υπερβολικό ακόμα και για έναν μαγικό ιδεαλιστή. Από την άλλη, όσοι υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει διυποκειμενικά κοινοποιήσιμη σημασία των κειμένων, εξοργίζονται όταν κάποιος δεν δέχεται την πρότασή τους και παραπονούνται ότι δεν έγιναν κατανοητοί. Μας έρχεται στον νου το παράδοξο του Smyllyan: «Είμαι σολιψιστής, όπως όλοι».

Αν, επομένως, το φιλοσοφικό πρόβλημα της ερμηνείας συνίσταται στο να αποφασίσουμε σχετικά με τις συνθήκες αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε εμάς και κάτι που μας είναι δεδομένο, του οποίου η συγκρότηση υπακούει σε κάποιους περιορισμούς (αυτό είναι το πρόβλημα του Peirce, του Merleau-Ponty, του Piaget, των γνωσιακών επιστημών, αλλά εν τέλει ήταν επίσης το πρόβλημα του Kant – όπως είναι και το πρόβλημα της επιστημολογίας από τον Popper ως τον Kuhn), δεν βλέπω γιατί δεν πρέπει να τηρήσουμε την ίδια στάση απέναντι σε κείμενα που δημιουργήθηκαν από ομοίους μας και που με κάποια έννοια, όπως η επιστολή που μετέφερε ο σκλάβος του Wilkins, *υπάρχουν ήδη*, ακόμα και πριν να διαβαστούν – έστω και υπό μορφήν ασήμαντων γραμματολογικών ιχνών για όποιον δεν εικάζει την προέλευσή τους.

Πάνω σ' αυτά ακριβώς τα θεμελιακά θέματα περιστρέφονται τα δοκίμια που δημοσιεύονται στο τελευταίο μέρος.³ Κάνω σαφές ότι το *Gedankenexperiment* πάνω στις ερμηνευτικές διαδικασίες του υπολογιστή Charles Sanders Personal πρέπει να παρθεί πολύ στα σοβαρά ή τουλάχιστον να γίνει κατανοητό ότι δεν σχεδιάστηκε ως ρητορική άσκηση. Σ' αυτό προβλέπονται ερμηνευτικοί κανόνες για ένα πλάσμα που δη-

μιουργήθηκε ως πρότυπο απεριόριστης σημείωσης, εφοδιασμένο με ελάχιστες συνδέσεις με το εξωτερικό σύμπαν.

Στην αμερικανική έκδοση υποχρεώθηκα να κάνω μια διευκρίνιση, διότι λιγότερο από έναν χρόνο νωρίτερα δημοσιεύτηκε η αγγλική μετάφραση του παλιού μου έργου *Opera aperta* του 1962. Μολονότι ξαναγυρνώ στο θέμα του πρώτου μέρους, καλό είναι να αντιμετωπίσω ενδεχομένως ενστάσεις των Ιταλών αναγνωστών. Μπορεί πράγματι να φανεί ότι ενώ τότε εξυμνούσα κάποια «ανοιχτή» ερμηνεία των έργων τέχνης, αν δεχτούμε ότι εκείνη ήταν μια «επαναστατική» πρόκληση, σήμερα οχυρώνομαι σε συντηρητικές θέσεις. Δεν νομίζω ότι είναι έτσι. Πριν από τριάντα χρόνια, ξεκινώντας και από τη θεωρία της ερμηνείας του Luigi Pareyson, με απασχολούσε να ορίσω ένα είδος ταλάντευσης ή ασταθούς ισορροπίας μεταξύ πρωτοβουλίας του ερμηνευτή και πιστότητας στο έργο. Κατά τη διάρκεια των τριάντα αυτών χρόνων μερικοί έγειραν πολύ προς τη μεριά της πρωτοβουλίας του ερμηνευτή. Το πρόβλημα τώρα δεν είναι να γείρουμε προς την αντίθετη κατεύθυνση, αλλά να υπογραμμίσουμε και πάλι το ανεξάλειπτο της ταλάντευσης.

Εν τέλει, όταν λέμε ότι ένα κείμενο είναι εν δυνάμει χωρίς τέλος, δεν σημαίνει ότι κάθε πράξη ερμηνείας μπορεί να έχει ευτυχές τέλος. Ακόμα και ο πιο ρηζικέλευθος αποδομιστής δέχεται την ιδέα ότι υπάρχουν ερμηνείες πασιφανώς απαράδεκτες. Αυτό σημαίνει ότι το ερμηνευτικό κείμενο επιβάλλει περιορισμούς στους ερμηνευτές του. Τα όρια της ερμηνείας συμπίπτουν με τα δικαιώματα του κειμένου (το οποίο δεν πάει να πει ότι συμπίπτουν με τα δικαιώματα του συγγραφέα του).

Ακόμα και στις περιπτώσεις αυτο-αναιρούμενων κειμένων (πρβλ. 3.5) έχουμε σημειωσικά αντικείμενα που δίχως ίχνος αμφιβολίας μιλάνε για την αδυνατότητά τους.

Ας είμαστε ρεαλιστές: δεν υπάρχει τίποτα πιο σημαντικό από ένα κείμενο που δηλώνει τη διάζευξή του από το νόημα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η παρούσα ιταλική έκδοση είναι εν μέρει διαφορετική από την αμερικανική έκδοση (*The Limits of Interpretation*, Indiana University Press) που δημοσιεύτηκε σχεδόν ταυτοχρόνως: σ' εκείνη την έκδοση προσέθεσα μερικά γραπτά τα οποία στην Ιταλία είχαν ήδη δημοσιευτεί στο βιβλίο μου *Sugli specchi*, και στην παρούσα πρόσθεσα άλλα δοκίμια που δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ στα ιταλικά. Άλλες μικρότερες διαφορές στα μεμονωμένα κείμενα οφείλονται στην προσπάθεια να γίνουν κατανοητά διάφορα σημεία σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα με διαφορετικά πλαίσια αναφοράς. Εν πάση περιπτώσει, το βασικό υπόβαθρο των δύο εκδόσεων παραμένει το ίδιο.

2. Οι σημειώσεις του μαθήματος υπάρχουν σε μορφή φωτοτυπημένων δακτυλόγραφων, με τίτλο *Όψεις της ερμηνευτικής σημείωσης*, Πανεπιστήμιο της Μπολόνια, Έδρα Σημειωτικής, α.έ. 1986-1987.

3. Πήρα το θάρρος να ξαναδημοσιεύσω το «Κέρατα, οπλές, παπούτσια», το οποίο έχει ήδη παρουσιαστεί στο Eco και Sebeok 1983, επειδή μου φάνηκε χρήσιμο για την επίρρωση μερικών βασικών εννοιών.